

Karin Vimberg (2007)

*If nothing else,
the presentation of clear hypothesis
that can be tested,
we believe,
is a valuable contribution.*

Cavalli-Sforza jt 1994

Kalevi Wiigi teos "Eurooplaste juured" on ilmumisest saadik 2002. aastal tekitanud palju vastukaja nii Soomes kui väljaspool Soomet. Seda teost on kiidetud ja kirjutud, Wiigile on antud Soome parima populaarteadusliku teose auhind, kuid sellest hoolimata peavad nii mõnedki keeleteadlased teha hulluks ning tema viljeldavat teadust voodooks.

Kalevi Wiik kirjutab oma raamatu esimestel lehekülgedel: "Olen selles eas, et ma ei hakka enam kunagi taotlema ametikohti; mul ei ole tarvis sel kombel nagu paljudel noorematel karta soome traditsionalistide suhtumist mõtetesse, mis muudavad traditsioonilist mõtteviisi ning traditsioonilisi teaduslikke konstruktsioone." Ning selle ausa ülestunnistuse vaimust on kantud ka kogu tema raamatu sisu.

Kalevi Wiik on astunud sammu, mis mitmes mõttes näib uskumatuna, vähemalt mulle isiklikult. Küsimus seisneb vaid selles, et kas tegemist on ebaõnnestunud avantüüriga või tõsiseltvõetava katsega raputada meie aja teaduse alustalasid. Oma hinnangu ning vastuse sellele küsimusele peab aga iga inimene enda jaoks ise leidma.

Põhjendades seda, mis mulle Wiigi raamatu juures kõige hämmastavam on, võin öelda, et minu jaoks on tegemist ühe viimase aja ehk erandlikuima teosega. See ilmneb just Wiigi ambitsioonikuses kaasata kõiki või vähemalt väga suurt osa keele- ning päritolu uurimisega tegelevatest teadusharudest ning nende saavutustest.

Nimelt, tänapäeva teaduse üks iseloomulikumaid külgi on ju spetsialiseerumine konkreetsetele ning üsna kitsastele uurimisteedele, erilise teaduskeele ning terminoloogia kasutamine ning sellega kaasneb sageli ka suutmatuse hoomata kõike ühe teadusharu piiridest väljaspoole jäävat. Thomas Kuhn nimetas seda isepära paradigmaks ning oli seisukohal, et erinevate paradigmade teadlased ei ole suutelised teineteist täieliselt mõistma, ning erinevate paradigmade teadusharusid pole võimalik omavahel võrrelda.

Kui aga mõelda sellele, et Kalevi Wiik on kasutanud võrdselt nii keeleteaduse (mida ta ise esindab), geneetika, arheoloogia kui antropoloogia meetodeid ning saavutusi, selleks et panna kokku pilt keelte ja kultuuride arengust jääajajärgses Euroopas st sündmustest umbes paarikümnetuhanda aasta jooksul, siis on see vähemalt tähelepanu vääriv kui mitte harukordne.

Kuhni sõnu kasutades võib seda pidada millekski paradigma vahelise piiriga ületamise sarnaseks. Sellelaadne distsipliinide vaheliste piiride ületamine ning erinevate teadusharude seisukohtadega kursis olemine ning nende kasutamine ei ole paraku eriti levinud.

Tuleb tunnistada, et äärmiselt sageli räägitakse interdistsiplinaarsuse vajalikkusest teaduses, kuid paraku enamasti on rääkida kergem kui teha, ning ikkagi ennekõike just eelmainitud spetsialiseerumine on see, mis takistab erinevate teadusharude saavutuste "kokkusulatamist". Lihtsalt, erinevate teadusharude eripäradest tulenevalt on väga keeruline mõista ning seostada omavahel seisukohti ja arvamusi, mille väljakäijad ei ole pärit samas paradigmat.

Sellega on Kalevi Wiik aga hakkama saanud. "Eurooplaste juurtes" kasutab ta võrdväärselt nii keeleteadusest, geneetikast, arheoloogiast kui antropoloogiast pärit meetodeid ning seisukohti ning nende põhjal püstitab ulatusliku hüpoteesi. Paraku on just eelpool kirjeldatust tulenevalt keeruline hinnata tema suutlikust ning pädevust selles toimingus. Arheoloogid võivad küll kritiseerida ning hinnata tema tööd arheoloogiliste küsimuste käsitlemisel ning analüüsimisel, samas tuleb tunnistada, et on väga keeruline ja raske öelda sõna sekka geneetikasse ning keeleteadusesse puutuvas osas.

Teine aspekt, mis antud teema puhul oluline on, on see, et Wiik on seda teinud justkui muuseas. Tegelikult tuleb ju tunnistada, et tema raamatu puhul pole tegemist teaduskirjandusega selle traditsioonilises mõttes, vaid see on suunatud ikkagi ennekõike laiemale lugejaskonnale ning sellest tuleb ka raamatu kirjutamisstiil ning ülesehitus. Seetõttu on seda enam tähelepanu vääri see, et Wiik on suutnud kirjutada raamatu tavalisele inimesele keeleteadusest, geneetikast, arheoloogiast ja antropoloogiast ning see raamat on sealjuures ka tavainimesele mõistetav.

Samas erialateadlaste hinnangud Wiigi teooria kohta võivad olla vägagi negatiivsed ning seda ennekõike seetõttu, et tegemist on populaarteadusliku teosega, mis ei ole suutnud süvitsi kõikide kasutatud teooriate sisusse tungida. Kindlasti jääb keeleteadlasel siiski midagi arusaamatuks või mõistmata kui ta üritab ennast kurssi viia näiteks arheoloogide või geneetikute seisukohtadega. Ning see annab nii arheoloogidele kui geneetikutele ka piisavalt alust tema kritiseerimiseks.

Millest arheoloogid saavad Wiigi teoorias kinni hakata?

Ennekõike väärib mainimist, et Kalevi Wiik on kogu oma teooria lähtealuseks võtnud arusaama, et jääajajärgses Euroopas levinud arheoloogilised kultuurid esindavad kõik eri keeli ja/või murdeid ning rahvuseid. Seega on ta oma raamatus justkui eesmärgiks võtnud seostada kõik suuremad ning väga arvukad arheoloogilised kultuurid konkreetse keele/murde või rahvusega.

Imselt ei nõustu sellelaadse Kalevi Wiigi seisukohaga mitte kõik arheoloogid. Juba aastakümneid on arheoloogias vähemalt üldiseks tõekspidamiseks teadmine, et arheoloogiline kultuur ei pruugi ning enamasti ei kajastagi etnilisi või keelelisi gruppide piire ning arheoloogiliste kultuuride kindlaksmääramise eesmärgiks ei ole see ka olnud. Kui see kõik oleks nii nagu Wiik oletab, siis arheoloogide töö oleks märgatavalt lihtsam ning loodud teadmiste hulk oluliselt suurem.

On selge, et arheoloogiaga mitte nii väga kursis oleval inimesel on suur kiusatus minna seda teed ning samastada või võrdsustada arheoloogiline kultuur etnose ning keelega, samas pole see millegagi põhjendatav ning sellise teooria paikapidavus on äärmiselt kaheldav.

Teine sama temaatikast ajendatud küsitavus lipsab Wiigil sisse siis, kui ta esitab arvamuse, et lisaks arheoloogilisele kultuurile kajastavad ehk kõige paremini keelelisi piire matmiskombed ning nende asualad. Sellise seisukoha esitamise läbi läheb Wiik veelgi kaugemale ning konkreetsemaks, samas ei ole tema raamatus eriti põhjendusi või vähemalt selgitusi, mis tema seisukohti toetaksid. Ning tuleb tunnistada, vähemalt mul on keeruline välja mõelda viisi, kuidas põhjendada seda, et matmiskombed kajastavad räägitud keelt.

Osa Wiigi seisukohtadest või hüpoteesidest tõstatavad küsimusi ka ühiskonnateaduse vaatevinklist. Tuginedes suures osas geneetikale põhjendab Wiik Euroopa meeste geneetilist eripära nn Aurignaci migratsiooniga, mis seisnes selles, et umbes 35 000-30 000 aastat tagasi jõudsid Euroopasse isaliinid, mis on olulisemad kui ükski teine migratsioon hiljem. Aurignaci migratsiooniga on Wiigi sõnul seletatav umbes 50% tänapäeva Euroopa meeste geenipärandist, samas kui emaliine see migratsioon eriti ei puuduta.

Sellist olukorda põhjendab Wiik sellega, et tolleaegsele Euroopale olid iseloomulikud suurulukid ning elatuti nende küttemisest, millega tegelesid mehed ning seetõttu mehed ka liikusid palju samas kui naised püsisid paigal.

Ma mõistan, et geneetikas ilmnevat informatsiooni on keeruline tõlgendada ning sellest tulenevalt võivad püstitatud hüpoteesid olla pisut kummastavad, samas tunnistan, et vähemalt minu arvates on sellelaadsed Wiigi hüpoteesid liialt raskesti usutavad. Ennekõike võib tähelepanu juhtida sellele, et tõenäoliselt on Wiigil jäänud tähelepanuta distansid, millega ta opereerib, ning teiseks ka ühiskonna toimimisviisid üldiselt. On raske tõsiselt võtta seisukohti stiilis – mammutid järgnesid jääle, mehed jooksid neile järele ning jätsid naised, kus seda ja teist. Ka tolleaegsetes küttühiskondades olid omad reeglid ning põhimõtted ning toimemehhanismid, millele tuginedes kõik seal toimis, kui aga hakata kergekäeliselt esitama eelpool välja toodud seisukohti või nende laadseid arvamusi, siis ilmneb, et nende reeglite ning põhimõtete pole tegelikult arvestatud. Vähemalt ei ole põhjalikult mõeldud sellele, kuidas inimühiskond toimib ning seetõttu võib veel nii mõneski kohas leida oletusi, mille kohta ühiskonnateadlased imestust saaksid avaldada.

“Eurooplaste juured” tugineb peaaegu täieliselt keelevahetusteooriale. Nagu Kalevi Wiik ise ütleb, siis keeleala muutmised on seletatavad kahel viisil – kas migratsiooniga või keele levikuga. Migratsiooni roll on tema arvates aga oluliselt väiksem kui on keelevahetuse tähtsus. Seetõttu seletab ta arvukaid ning sagedasi keeleala muutumisi ennekõike keelevahetuse protsessiga.

Mis iseenesest võib olla üsna adekvaatne põhjendus, ainult et keelevahetuse ainsaks ajendiks staatuse muutumist pidada on liialt lihtsakoeline. Wiigi näide põlluharijatest ja karjakasvatajatest, kelle *lingua franca*’ks saab põlluharijate keel, sest neid peetakse paremateks ning paremini hakkama saavateks, ei põhjenda kindlasti kõiki neid protsesse, mis mõjutavad ning ajendavad keelevahetuse toimumist. Ainult staatusest tuleneb keelevahetus kindlasti ei ole.

Samuti on eelneva temaatikaga seotud kirjeldus maaviljeluse levikust, mis antud teoses esitatud. Sealt võib lugeda, et looduslike olude halvenedes vähenes suurulukite arvukus ning eurooplased pidid leidma teised elatusallikad, samal ajal aga laienesid võimalused maaviljelusega tegelemiseks.

Nn looduse kodustamine tõi kaasa selle, et inimene polnud enam looduse meelevallas nagu küttühiskonnad olid olnud ning seetõttu kasvas ka toidu hulk ning sellest tulenevalt inimeste juurdekasv. Selgelt ilmnesid elatusviiside vahed ning selgus, et maaviljelus on oluliselt parem, sellest kasvasid välja staatusevahed põlluharijate ning kütt-kalur-korilaste vahel. Omakorda tulenes sellest, et kütt-kalur-korilased soovisid lisaks põlluharijate elatusviisile üle võtta ka kogu nende “kultuuripaketti”. Põhimõtteliselt sellisele seaduspärasuste jadale ongi Wiigi teooria soome-ugri keeleala vähenemisest ning indoeuroopa keelte räägitavuse suurenemisest üles ehitatud, see on kogu selle teooria põhialuseks.

Samas pole sellelaadsed seosed ainsad võimalikud ning enam ka mitte üldiselt ning valdavalt levinud, kuigi kunagi minevikus võis see tõesti nõnda olla. Nüüd on juhitud tähelepanu ka sellele, et tegelikult oli jääajajärgses Euroopas suurema ala, kus küttimise ning kalapüügi tegelemine oli lihtsam ning soodsam, sest tingimused selleks olid paremad. Küttimine ja kalapüük tähendasid traditsioonidest kinnihoidmist ning olid sellevõrra kergemad, maaviljelus eeldas aga uue elatusviisi vastuvõtmist ning sellega hakkama saamine oli keerulisem ning vaevanõudvam. Nagu ka toidu hankimine oli kütt-kaluritele vanal viisil oluliselt lihtsam kui uuel moel. Seetõttu ei saa just täie kindlusega väita, et maaviljelejalatel oli rohkem toitu ning nende toimetulek parem.

Samuti olid maaviljelejad ehk rohkem ilmastiku ja kliima meelevallas kui kalurid-kütid. Isegi tänapäeval, kui põlluharimisega on aastatuhandeid tegeldud, juhtub sageli, et looduse eripäradest tulenevalt hävineb saak ka kõige parema põlluharija käes ning sinna pole midagi parata. See on nii, sest looduse vastu inimene ei saa. Mida siis arvata veel algajatest põlluharijatest, kes ametiga alles harjuvad? Selge on see, et ilmastik on kõigest hoolimata põllumehe suurim sõber ja suurim vaenlane ning suurim mõjutaja.

Kõigest eelpool väljatoodust hoolimata tean, et lugedes raamatut “Eurooplaste juured” jäi mind kummitama kaks mõtet. Esimene neist on tungiv ning uudishimulik, mis tahab teada vastust küsimusele, kuidas geneetika kui teadusharu toimib ning milliseid meetodeid seal kasutatakse. Mind ei huvita geneetika sedavõrd, et ma tahaksin peensusteni tema eripäradega end kurssi viia, vaid ainult niipalju, et saada vastuseid mõnele küsimusele. Üks ja kõige suurem neist on küsimus – kuidas geneetikud siiski dateerivad? Mil moel see toimub ning mis on nende esitatud dateeringute aluseks? Sageli sidus Kalevi Wiik mõne arheoloogilise kultuuri ning selle dateeringu konkreetse grupi inimestega geneetikute lähteandmetele tuginedes. Mind hakkas see küsimus aga huvitama.

Teine ja märksa olulisem on hoopis äratundmine, et kõigest hoolimata tegelikult on Kalevi Wiik oma raamatuga “Eurooplaste juured” saavutanud täpselt seda, mis tema eesmärgiks oli ja mida ta taotles. Nagu ta kohe raamatu alguses välja tõi, sai ta seda kõike teha vaid sellest tulenevalt, et temale ei lähe korda traditsionalistide leerist tema pihta sihitud nooled, sest ta on väljaspool nende mängumaad ning ei ole sellest kõigest mõjutatav. Kindlasti oleks samasugune teguviis noorema teadlase jaoks olnud palju suurem julgustükk ning oleks võinud seetõttu ka tegemata jääda.

Mis aga oli see eesmärk, mille Kalevi Wiik endale püstitas, ning milleni ta ka jõudis? Nagu autor ütleb järgib ta Cavalli-Sforza jt mõtet, mille kohaselt on teaduse ehk tähtsaimaks ülesandeks esitada selliseid hüpoteese, mille kontrollimine praeguste meetoditega ehk ei olegi võimalik.

Üks võimalus selliste hüpoteeside puhul oleks ehk nendest vaikimine, nagu paljud teadlased tema hinnangul ka teevad, kuid teisalt on teaduse oluliseks ülesandeks uute ideede esitamine. Ning sellega on Kalevi Wiik edukalt ka hakkama saanud – tema püstitatud uued hüpoteesid on tekitanud vastukaja teadusmaailmas ning kui ei midagi muud, siis vähemalt ajendanud teadlasi rohkem ja innukamalt töötama, selleks et seda kõike ümber lükata.

Sest, nagu Kalevi Wiik ka isegi ütleb: „Minu poolt esitatud keeli puudutavad väited on loomulikult vaid oletused: üle kümne tuhande aasta taguste keelte kohta ei ole usaldusväärseid andmeid“ ning „See raamat sisaldab asju, mille tõele vastavust ei ole võimalik praeguste meetoditega saajaprotsendiliselt kinnitada“. Tulevaste meetoditega ehk juba on võimalik või kui kinnitada mitte, siis vähemalt ümber lükata küll.

Kasutatud kirjandus

Cavalli-Sforza, Luigi Luca jt 1994. The history and geography of human genes. Princeton.

Wiik, Kalevi 2005. Eurooplaste juured. Tartu.